

Danuta Borecka-Biernat
Instytut Psychologii
Uniwersytet Wrocławski

Kwestionariusz radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka

W języku psychologii jest wiele terminów bliskoznacznych, które są stosowane na oznaczenie sytuacji trudnych, np. sytuacja stresowa, stres, stresor, konflikt, sytuacja zagrożenia, frustracja czy sytuacja urazowa. W koncepcji sytuacji trudnych Tomaszewskiego (1984) sytuacje trudne ściśle wiążą się z czynnościami, jakie jednostka wykonuje w ramach regulacji swego stosunku z otoczeniem fizycznym i społecznym. Regulacja ta polega na zaspokojeniu potrzeb czy na realizacji odpowiednich zadań. Trudności zależą od układu czynników determinujących przebieg czynności, a w szczególności od potrzeb (zadania, wartości) i warunków, w jakich przebiega czynność. Bywa często tak, że wartości (zadania) jakie mają być realizowane i warunki, w jakich dokonuje się ich realizacja, metody realizacji (czynności) i cechy podmiotu nie są dopasowane. Tak więc, w sytuacjach trudnych zostaje naruszona równowaga między układem celów (zadań), warunków działań i czynności podmiotu lub, innymi słowy, brak dostosowania możliwości jednostki do wartości, które ona ceni i które chciałaby zdobyć. Należy jednak podkreślić, iż opierając się na układzie wartości i możliwości, jakie stwarza dana sytuacja, człowiek ocenia sytuację jako sprzyjającą lub niesprzyjającą wykonaniu jakiegoś zadania czy zaspokojeniu potrzeb i realizacji subiektywnych dążeń za pomocą określonych czynności. Ogólnie biorąc, sytuacje trudne mają miejsce wtedy, gdy człowiek napotyka przeszkody na swej drodze do jakiegoś celu (sytuacje utrudnienia), gdy przeżywa niepowodzenia (sytuacje deprywacji), gdy musi wykonać złożone i wymagające niezwykle wysiłku fizycznego zadania lub styka się z nadmiarem bodźców czy wymagań (sytuacje przeciążenia), gdy zostaje zmuszony do życia w warunkach sprzecznych z jego potrzebami (sytuacje nacisku), gdy jego cele są niezgodne z dążeniami innych ludzi (sytuacje konfliktu) i wreszcie, gdy coś lub ktoś zagraża istotnej dla niego wartości — życiu, bezpieczeństwu najbliższych, możliwości realizacji zamierzeń, społecznej pozycji, dobrej opinii, samoocenie itp. (sytuacje zagrożenia) (por. Tyszkowa, 1986; Tomaszewski, 1984). Warto podkreślić, iż sytuacje trudne nie występują

pojedynczo, w wyizolowanej formie, lecz często w jednej i tej samej sytuacji mogą pojawiać się równocześnie trudności różnego typu (por. Tomaszewski, 1984).

W sytuacji trudnej w człowieku pojawia się stan zakłócenia równowagi stosunków z otoczeniem oraz podwyższenie poziomu aktywacji, która ma wartość ujemną. Sytuacje trudne zazwyczaj narażają jednostkę na doświadczenie przykrych emocji i rzeczą naturalną jest w tych warunkach obrona przed niedomaganiem psychicznym, i fizycznym. Zatem, zetknięcie się danej jednostki z sytuacją stresową wywołuje, oprócz wzrostu napięcia emocjonalnego, pojawienie się pewnego rodzaju czynności, zależnych od sposobu spostrzegania sytuacji stresowej przez jednostkę. W sytuacjach trudnych, stanowiących dla człowieka zagrożenie, utrudniających zaspokojenie potrzeb czy też osiągnięcie zamierzonego celu, z reguły podejmuje on aktywność umożliwiającą opanowanie, zlikwidowanie lub zredukowanie stresujących warunków. Wszelkie poznawcze i behawioralne akty działania jednostki, zmierzające do zmiany sytuacji stresowej, zwykło się nazywać radzeniem sobie ze stresem (coping) (por. Lazarus, 1986).

Ludzie reagują różnie na sytuacje stresowe, ale w zasadzie w sposób przewidywalny. Stosowane przez nich w konkretnej konfrontacji stresowej środki zaradcze noszą nazwę strategii radzenia sobie z aktualną sytuacją stresową czy sposobów reagowania w sytuacji trudnej. Psychologowie dokonują wielu prób opisanie i usystematyzowania charakterystycznych strategii działania ludzi w sytuacjach stresowych. Próby systematyzacji sposobów radzenia sobie nie doprowadziły do jednoznacznych rozstrzygnięć, z powodu niewypracowania wspólnych zasad klasyfikacji, a co więcej, autorzy nie określają zasad, którymi się sami kierowali. Jednakże, posługując się właściwą sobie terminologią, autorzy o różnych orientacjach wprowadzają podobne rozróżnienie w odniesieniu do aktywności podmiotu w konfrontacji stresowej. I tak, przedstawiciele psychoanalizy wyróżniają mechanizmy kontroli i mechanizmy obronne. Badania nad zachowaniem w sytuacji frustracji doprowadziły Newcomba (1962) do wyróżnienia dwóch zasadniczych typów reakcji na sytuacje trudne, w których wyróżnia się jeszcze poszczególne rodzaje reakcji: 1. koncentrowanie się na celu, gdzie: a. osobnik może starać się usunąć przeszkodę; b. osobnik może znaleźć inną drogę do celu; c. osobnik może wytknąć sobie cel zastępczy; 2. koncentrowanie się na własnym bezpieczeństwie — wyrażające się: a. postawą obronną w formie ucieczki; b. postawą obronną w formie agresji. Reykowski (1966) wyróżnił reakcje zwalczania stresu i reakcję obrony przed stresem. W pierwszym przypadku jednostka dąży do usunięcia przeszkody poprzez aktywne, wielokrotne powtarzane czy modyfikowane próby, w drugim zaś przyjmuje strategię zabezpieczenia się przed szkodliwym działaniem stresu poprzez agresję, wycofanie się, ucieczkę czy poszukiwanie pomocy. Maruszewski (1981) mówi o mechanizmach realistycznych i nierealistycznych. Te pierwsze polegają na tym, że jednostka stara się osiągnąć stojący przed nią cel, pomimo występującego u niej napięcia emocjonalnego, natomiast w przypadku mechanizmów nierealistycznych jednostka stara się zredukować występujące u niej napięcie emocjonalne, zamiast dążyć do celu. Lazarus i Folkamn (1984) twierdzą, iż w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi dużą rolę odgrywają strategie radzenia sobie ze stresem zorientowane problemowo i strategie zorientowane emocjonalnie. Pierwsza polega na podejmowaniu działań w celu rozwiązania problemu lub zmiany sytuacji, druga zaś — przez angażowanie się w bezstresowe formy aktywności, zmierza do redukcji napięcia i przykrych emocji będących reakcją na stresującą sytuację. Oniszczenko (1998) zauważa, że osoba może wypracować zarówno negatywne, jak i pozytywne strategie radzenia sobie ze stresem. Do niekonstruktywnych sposobów radze-

nia sobie w sytuacjach trudnych należy wycofanie (unikanie) z sytuacji trudnych i odwracanie uwagi (wprowadzanie nastroju zabawy, deprecjonowanie niebezpieczeństwa, lekceważenie celu lub ewentualnie porażki), identyfikacja z destruktywną grupą dającą poczucie bezpieczeństwa. Oprócz wymienionych sposobów radzenia sobie w sytuacji trudnej istnieją — według tego autora — strategie konstruktywne, do których należy korzystanie z pomocy innych, rozładowanie napięcia poprzez intensywny wysiłek fizyczny lub silną koncentrację na wykonywanej czynności, nabywanie doświadczenia przez poszerzanie własnych kompetencji, poszukiwanie informacji o zdarzeniu i sytuacji. Zbliżone stanowisko do Oniszczenki reprezentuje Maurer (1993). Jej zdaniem (op.cit., s. 32) sposób zachowania się w sytuacjach stresowych może być ujmowany, jako wyraz udanych, względnie nieudanych prób radzenia sobie ze stresem, rzutujących na poziom przystosowania społeczno-emocjonalnego. Przy czym, objawy nieudanych prób ujawniają się w postaci agresji i wycofania.

Zatem, zaangażowanie podmiotu w konfrontację stresową wzbudza dążenie do podjęcia działań mających na celu zwalczanie czynników stresowych i/lub tendencję do uwolnienia się od sprawiających cierpienie przeżyć emocjonalnych. Można powiedzieć, że niektórzy ludzie dobrze sobie radzą w sytuacji trudnej, nie poddają się losowi, traktują tę sytuację jako wyzwanie dla siebie, co skłania ich do mobilizacji swych zasobów w celu pokonania przeszkód uniemożliwiających realizację potrzeb. Są jednak i tacy, którzy w obliczu sytuacji trudnej nie są w stanie podjąć aktywności sprawczej, nie umieją wytworzyć realistycznych programów własnej aktywności, natomiast stosują zachowania typowo obronne, które pozwalają jedynie obniżyć przykre napięcie emocjonalne. Dobre samopoczucie osiągają w dwojaki sposób — poprzez impulsywne wyładowanie napięcia (agresję) lub wycofanie się z bezpośredniej konfrontacji stresowej (por. Heszen-Niejodek, 1996; Płopa, 1996; Tyszkowa, 1986; Łosiak, 1995).

Jak wynika z powyższego sytuacje stresowe wyzwalają w człowieku określone strategie zaradcze, składają się one na tzw. radzenie sobie ze stresem. Strategie te stanowią formy zachowania nabytego, zgodnie z ogólnymi zasadami uczenia się. Już we wczesnym dzieciństwie dziecko uczy się zachowań społecznych, głównie przez naśladowanie osób z najbliższego otoczenia, przede wszystkim rodziców. Matka i ojciec stanowią pierwszy wzór zachowań społecznych, tworzą podstawę dla kształtowania się podstawowych wzorców czy modeli zachowań u dziecka w środowisku społecznym. Również na kształtowanie się strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych u dzieci ma zasadniczy wpływ rodzina, która jest pierwszym modelem wzajemnych odniesień i sposobów zmagania się z trudnościami. W wielu przypadkach rodzice stają przed szansą ukształtowania jednostki efektywnej — doznającej w życiu częściej sukcesów niż porażek, a to na drodze przekazania swym córkom i synom skutecznych sposobów radzenia sobie z różnymi trudnościami. Dzieci w sytuacjach udaremniających dążenie do celu zachowują się tak, jak uprzednio nauczyły się zachowywać od dorosłych w podobnych sytuacjach. Jeśli dzieci spostrzegały uprzednio reakcje konstruktywne, ich reakcje na frustracje, problemy będą z reguły podobne. Aktywność społeczna i brak zahamowań w sytuacjach społecznych interakcji u rodziców sprzyja kształtowaniu u dzieci właściwych nawyków reagowania na sytuacje trudne (por. Lindgren, 1976).

Wpływ osób pełniących rolę modeli (często rodziców) nie zawsze bywa pozytywny. Rezultatem oddziaływania modeli może być ukształtowanie się nieprawidłowych form reagowania na sytuacje trudne (por. Tyszkowa, 1986). W codziennym życiu dzieci naśladują rodziców i w ten sposób uczą się uczestniczenia w różnych sytuacjach, w tym także roz-

wiązywania sytuacji trudnych z użyciem siły. Badania psychologiczne dowiodły, że większość agresywnych dzieci pochodzi z rodzin, gdzie jedno lub oboje rodziców to osoby agresywne (por. Ranschburg, 1980; Gurycka, 1972; Bryłka, 2000; Rostowska, 1996). Sceny kłótni, bójek, złośliwości w stosunkach pomiędzy rodzicami stają się dla dziecka modelem agresywności. Jeśli powyższe sytuacje się powtarzają wielokrotnie, to młody człowiek nabiera przekonania, że są one jest jedynym sposobem regulacji stosunków międzyludzkich, jedynym skutecznym sposobem radzenia sobie z trudnościami.

W wyniku procesu uczenia się społecznego i wzorowania się na rodzicach są także formy reagowania dzieci na sytuacje trudne skoncentrowane na wycofaniu się z sytuacji stresowej i rezygnacji z realizacji dążenia pod wpływem trudności w działaniu. Nawet potoczna obserwacja zdaje się potwierdzać wyniki badań, iż „tendencja do unikania społecznych interakcji i do niepowodzeń we właściwym uczestniczeniu w tych interakcjach”, określana przez niektórych badaczy jako nieśmiałość, często charakteryzuje dzieci, których rodzice, w ich percepcji, także są nieśmiali (por. Zimbardo, 1994; Harwas-Napierała, 1995). Dziecko, obserwując rodziców mających trudności w nawiązywaniu i podtrzymywaniu kontaktów społecznych, a także podczas trwania tych kontaktów — co jest jednym z charakterystycznych symptomów nieśmiałości — samo zaczyna wzorować się na nich i naśladować ich sposób postępowania. Wydaje się, że sytuacje kontaktów społecznych są dla osób nieśmiałych specyficznie trudne, wywołują zakłócenia w przebiegu ich działań lub zahamowanie aktywności.

Należy jednak podkreślić, że istotę modelowania stanowi przekazanie cech z jednej osoby (lub grupy osób o podobnych cechach zachowania się), czyli z tzw. modelu na inną osobę, tj. na obserwatora. Nie każda jednostka nabywa wzorce zachowania modelu. Fakt ten jest uwarunkowany wieloma czynnikami dotyczącymi samej jednostki (obserwatora), jak i modelu (por. Poznaniak, 1991). Wśród czynników tkwiących w obserwatorze, szczególnie ważna jest zdolność do postrzegania określonego zachowania modelu, co niewątpliwie sprzyja uczeniu się obserwowanych wzorów zachowań w trakcie interakcji wewnątrzrodzinnych. Tak więc, dziecko uczy się form reagowania na sytuacje trudne poprzez obserwowanie zachowania się rodziców w sytuacjach napięć emocjonalnych oraz ich ustosunkowania się do trudności i niepowodzeń dziecka.

Stąd też wynikała próba uchwycenia i opisanie charakterystycznych strategii działania rodziców w sytuacjach uznawanych za trudne społecznie w percepcji dziecka. Ponieważ nie znalazłam odpowiedniego narzędzia badawczego opracowanego w warunkach polskich, które by ujmowało zasygnalizowane realistyczne i nierealistyczne strategie, postanowiłam podjąć pracę nad przygotowaniem własnego narzędzia, który mógłby służyć do pomiaru działania podejmowanego przez rodziców w sytuacji, w której ich wartości i cele podlegają zagrożeniu lub udaremnieniu przez innych ludzi, przez sam fakt ich obecności (sytuacja ekspozycji) bądź wskutek szczególnych form ich oddziaływania przeciwnego (sytuacja nacisku), lub tylko niezgodnego z własnymi dążeniami (celami) jednostki (sytuacja konfliktu). Poniżej zapoznam czytelnika z procedurą konstrukcji kwestionariusza i podam ocenę jego wartości.

Powstawanie kwestionariusza RRTSS

We wstępnej fazie konstruowania Kwestionariusza Radzenia Sobie Rodziców w Trudnych Sytuacjach Społecznych w Percepcji Dziecka (RRTSS) zastosowano empiryczny

sposób zbierania danych, który polegał na przeprowadzeniu badań ankietowych. Badania przeprowadzono w szkołach gimnazjów we Wrocławiu w dwóch etapach. Badaniami objęto kilkusetosobową grupę uczniów z klas pierwszych i drugich gimnazjalnych obu płci, w wieku 13 – 15 lat. Najpierw badani mieli za zadanie opisać trudną dla swoich rodziców sytuację, której byli świadkami. Przed przystąpieniem do badania ankietowego podano następującą instrukcję: „Każdy z dorosłych przeżywa czasem sytuacje, w których czuje się zdenerwowany, przestraszony, zmartwiony. Przypomnij sobie jakieś trudne dla Twojej mamy czy Twojego taty zdarzenie (coś, co sprawiło, że poczuł(a) się zdenerwowana(y), zmartwiona(y)), które widziałeś i spróbuj je opisać”.

Uzyskane w ten sposób opisy sytuacji trudnych zredukowano do 87, eliminując opisy powtarzające się, niejasne, ogólne, niedokończone, nie związane tematycznie z zagadnieniem. Każdy z tych opisów był oceniany przez 7 sędziów kompetentnych (psychologów) pod kątem stopnia trafności ich przyporządkowania do trudnych sytuacji kontaktu społecznego. Za kryterium oceny przyjęto definicję społecznych sytuacji trudnych, podaną przez Tyszkową (1979). Ostatecznie wybrano 32 opisy sytuacji trudnych kontaktu społecznego dla rodziców w percepcji dziecka (16 opisów w wersji „Moja matka” i takiej samej liczby opisów w wersji „Mój ojciec”), które były sugerowane przez co najmniej 5 sędziów.

W drugim etapie badania uczniowie otrzymywali arkusz testowy z następującą instrukcją: „Każda rodzina, w tym również Twoja, musi stawiać czoło trudnościom. Jest wiele sposobów zmagania się ze stresującymi wydarzeniami życiowymi. Oczywiście w tej samej sytuacji różni rodzice mogą zachowywać się inaczej. Zatem interesuje nas, jak Twoi rodzice reagują na spotykające ich przykre sytuacje życia codziennego. Dlatego też pod każdą z opisanych sytuacji napisz, jak zachowuje lub jak by się zachował(a) Twoja mama lub Twój tata będąc w podobnej sytuacji”.

Z przeprowadzonych badań, uzyskano pod każdą z 32 opisanych sytuacji trudnych kontaktu społecznego listę różnych zachowań wyrażających radzenie sobie rodziców z konkretną sytuacją trudną w percepcji ich dziecka. Na podstawie analiz teoretycznych oraz istniejących danych empirycznych wyodrębniono 3 strategie radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka: agresywną „A”, unikową „U” i racjonalną (zadaniową) „R” strategię. Listę tych behawioralnych odpowiedzi (reakcji) rodziców na sytuacje trudne w percepcji dziecka oraz opis 3 strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych kontaktu społecznego przedstawiono 7 sędziom kompetentnym (psychologom). Po zapoznaniu się z charakterystyką treściową skal kwestionariusza RRTSS (określającą strategię), eksperci każde stwierdzenie dotyczące zachowań, jakie rodzice podejmują w sytuacji stresowej, mieli zaklasyfikować do 4 kategorii: „agresywne radzenie sobie”, „unikowe radzenie sobie”, „racjonalne radzenie sobie” oraz „inne”. Za wskaźnik zgodności sędziów kompetentnych przyjęto co najmniej 70% zbieżnych przyporządkowań danej pozycji do przypisywanej jej skali. Do pilotażowej wersji kwestionariusza włączono łącznie 64 stwierdzenia dotyczących agresywnego radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach, 64 — unikowego radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach i 64 — racjonalnego radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach w percepcji dziecka.

Następnym krokiem była konstrukcja wstępnej wersji kwestionariusza RRTSS, który, oprócz instrukcji, zawierał opis 16 sytuacji trudnych kontaktu społecznego w wersji „Moja matka” oraz taką samą liczbę opisów trudnych sytuacji społecznych w wersji „Mój ojciec”. Każda sytuacja była opisana za pomocą 6 stwierdzeń, dotyczących zachowań podejmowanych przez rodzica w sytuacjach trudnych w percepcji dziecka: 2, które odnosiły się do

agresywnego radzenia, 2 do unikowego radzenia i 2 do racjonalnego radzenia sobie w sytuacji stresowej. Badania wstępne, które miały na celu wyselekcjonowanie pozycji do ustalenia wersji ostatecznej, przeprowadzono wśród 714 uczniów, w tym 366 dziewcząt i 348 chłopców w wieku 13 – 15 lat, z pierwszych i drugich klas gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości.

Analiza mocy dyskryminacyjnej i trafności pozycji kwestionariusza RRTSS

Na podstawie wyników uzyskanych w badaniach wstępnych przystąpiono do obliczania mocy dyskryminacyjnej. Analiza mocy dyskryminacyjnej pozycji kwestionariusza dostarcza informacji co do stopnia, w jakim określona pozycja różnicuje badaną zbiorowość pod względem danej cechy (por. Brzeziński, 1980). Operacyjny wskaźnik mocy dyskryminacyjnej poszczególnych pozycji w wersji dla matki i w wersji dla ojca określono na podstawie skorygowanej korelacji pozycji z odpowiadającą jej skalą (item-total) oraz testu istotności różnic między dwoma średnimi wynikami grup skrajnych (dolne i górne 25% przebadanej próby). Jako kryterium włączania danego stwierdzenia do ostatecznej wersji kwestionariusza przyjęto tylko te, których wartość współczynnika korelacji „pozycja-skala” nie wyniosła poniżej 0,20 i wartość testu t była istotna przy $p < 0,01$. Powyższe ograniczenia spowodowały, że do ostatecznej wersji kwestionariusza RRTSS przyjęto 48 stwierdzeń w wersji „Moja matka” i takiej samej liczby pozycji w wersji „Mój ojciec”, które przyporządkowano do 3 skal, określających 3 strategie radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji ich dziecka. W tabeli 1 i 2 przedstawiono podstawowe charakterystyki 3 skal kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) zawierających po 16 pozycji każda. Do każdej pozycji podane zostały wskaźniki mocy dyskryminacyjnej.

W odniesieniu do mocy dyskryminacyjnej określonej na podstawie skorygowanej korelacji pozycji z przypisaną skalą, żadna pozycja ze skali „A” w wersji „Moja matka” i w wersji „Mój ojciec” nie uzyskała poniżej wartości 0,20. Również wartości testu t obliczone dla skrajnych grup, a obejmujących 25% badanej próby, były istotne dla wszystkich stwierdzeń przy $p < 0,0001^*$. Tak więc wszystkie pozycje skali „A” RRTSS w wersji dla matek, jak i ojców wydają się satysfakcjonujące.

W skali „U” znajdują się 3 pytania o niskiej mocy dyskryminacyjnej ujawnione w wersji „Moja matka” i w wersji „Mój ojciec”. Korelacje poniżej 0,20 mają pozycje o numerach: 2a, 6a i 9a (wersja o matce) oraz twierdzenia nr 1a, 11a i 13 b (wersja o ojcu). Usunięcie tych pozycji podwyższa wskaźnik *alfa* Cronbacha o czterytysięczne i dwutysięczne, nie ma więc w praktyce większego znaczenia. Na podstawie tych wyników podjęto decyzję o zastosowaniu do dalszych badań pełnej skali „U”, bez redukcji liczby pozycji. Pojedyncze niskie współczynniki mocy dyskryminacyjnej świadczyć mogą o braku stabilnych odpowiedzi na niektóre pytania. Zaś w odniesieniu do wszystkich pozycji z tej skali (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) uzyskana wartość t jest istotna na poziomie $p < 0,0001^*$.

Dla skali „R” RRTSS wszystkie pozycje w wersji „Moja matka” i w wersji „Mój ojciec” wykazują satysfakcjonujące korelacje z własną skalą. W odniesieniu do wszystkich pozycji z tej skali w wersji dla matek i ojców, wartość testu t osiągnęła wielkości wymagane dla konwencjonalnych poziomów istotności. Uzyskana wartość t jest istotna na poziomie $p < 0,0001^*$.

Tabela 1. Charakterystyka pozycji skali agresywnego „A”, unikowego „U” i racjonalnego „R” radzenia sobie matek z trudnymi sytuacjami społecznymi w percepcji dziecka: skorygowane współczynniki korelacji pozycja-skala i statystyka *t*-Studenta (kwestionariusz RRTSS „Moja matka”)

Numer pozycji skali „A”	Korelacja pozycja-skala A	Statystyka <i>t</i> -Studenta	Numer pozycji skali „U”	Korelacja pozycja-skala U	Statystyka <i>t</i> -Studenta	Numer pozycji skali „R”	Korelacja pozycja-skala R	Statystyka <i>t</i> -Studenta
	Ogółem N = 714	Ogółem N = 423 df = 421 tk = 1,97		Ogółem N = 714	Ogółem N = 472 df = 470 tk = 1,97		Ogółem N = 714	Ogółem N = 478 df = 476 tk = 1,97
1c	0,33	9,15*	1a	0,24	9,14*	1b	0,33	10,48*
2c	0,26	4,73*	2a	0,18	6,31*	2b	0,20	6,61*
3a	0,33	5,04*	3c	0,29	10,26*	3b	0,29	9,08*
4b	0,38	8,37*	4a	0,23	5,94*	4c	0,31	8,60*
5b	0,42	15,67*	5a	0,23	7,56*	5c	0,27	8,92*
6b	0,34	11,05*	6a	0,15	4,98*	6c	0,38	11,61*
7c	0,43	18,89*	7b	0,24	8,77*	7a	0,42	11,69*
8b	0,27	5,26*	8a	0,25	7,75*	8c	0,24	6,79*
9c	0,32	8,08*	9a	0,19	6,85*	9b	0,27	8,38*
10c	0,48	20,60*	10b	0,26	9,19*	10a	0,42	13,20*
11c	0,45	15,09*	11b	0,33	11,88*	11a	0,48	17,10*
12b	0,46	11,29*	12a	0,33	8,92*	12c	0,47	14,81*
13c	0,35	10,69*	13a	0,29	10,34*	13b	0,37	12,58*
14b	0,42	14,53*	14a	0,24	8,55*	14c	0,42	14,13*
15c	0,44	14,36*	15b	0,24	9,04*	15a	0,45	15,40*
16c	0,39	11,44*	16b	0,28	10,12*	16a	0,47	16,42*

* — istotne przy $p < 0,0001$ *

Tabela 2. Charakterystyka pozycji skali agresywnego „A”, unikowego „U” i racjonalnego „R” radzenia sobie ojców z trudnymi sytuacjami społecznymi w percepcji dziecka: skorygowane współczynniki korelacji pozycja-skala i statystyka *t*-Studenta (kwestionariusz RRTSS „Mój ojciec”)

Numer pozycji skali „A”	Korelacja pozycja-skala A		Numer pozycji skali „U”	Korelacja pozycja-skala U		Numer pozycji skali „R”	Korelacja pozycja-skala R	
	Ogółem N = 714	Ogółem N = 521 df = 519 tk = 1,97		Ogółem N = 714	Ogółem N = 454 df = 452 tk = 1,97		Ogółem N = 714	Ogółem N = 392 df = 390 tk = 1,97
1b	0,42	10,63*	1a	0,14	5,32*	1c	0,35	9,18*
2a	0,51	15,68*	2b	0,26	8,84*	2c	0,47	16,90*
3b	0,41	7,75*	3a	0,26	8,57*	3c	0,41	13,03*
4c	0,51	16,74*	4a	0,24	8,79*	4b	0,42	14,33*
5c	0,31	6,53*	5b	0,36	12,99*	5a	0,46	16,20*
6b	0,38	11,96*	6c	0,21	7,58*	6a	0,29	9,96*
7b	0,38	14,18*	7a	0,24	7,40*	7c	0,41	13,30*
8a	0,48	13,89*	8c	0,25	7,56*	8b	0,44	13,56*
9b	0,53	14,05*	9c	0,28	9,92*	9a	0,53	18,31*
10c	0,44	11,91*	10a	0,31	10,65*	10b	0,47	15,43*
11b	0,40	8,52*	11a	0,17	6,71*	11c	0,23	7,01*
12c	0,44	9,77*	12b	0,32	11,48*	12a	0,49	17,17*
13c	0,56	19,08*	13b	0,15	5,59*	13a	0,49	17,65*
14a	0,34	11,01*	14c	0,31	9,46*	14b	0,53	21,74*
15c	0,48	13,83*	15a	0,20	6,58*	15b	0,49	16,30*
16b	0,52	19,29*	16a	0,23	8,49*	16c	0,48	18,80*

* — istotne przy $p < 0,0001$ *

Ogólnie, większość stwierdzeń w wersjach kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” charakteryzuje się zadowalającymi parametrami.

Ten zestaw 48 stwierdzeń w wersji „Moja matka” i takiej samej liczby pozycji w wersji „Mój ojciec” kwestionariusza RRTSS przedstawiono nowej grupie 9 sędziów kompetentnych (5 psychologów, 4 pedagogów). Proszono sędziów, aby ocenili stopień trafności zaklasyfikowania sytuacji trudnych opisanych w kwestionariuszu RRTSS (wersja o matce i wersja o ojcu) do trudnych sytuacji społecznych, oraz by oszacowali stwierdzenia opisujące wymienione 3 strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych pod względem trafności przyporządkowania do przypisywanej im skali. Każda z pozycji oceniana była przez sędziego na pięciostopniowej skali Likerta: „zdecydowanie nie” (0 pkt.), „raczej nie” (1 pkt.), „nie mam zdania” (2 pkt.), „raczej tak” (3 pkt.), „zdecydowanie tak” (4 pkt.). Za kryterium oceny przyjęto definicję sytuacji społecznie trudnych podaną przez Tyszkową (1979) i opis 3 strategii radzenia sobie w sytuacjach społecznie trudnych: agresywnej, unikowej i racjonalnej (patrz opis skal kwestionariusza RRTSS). Wskaźniki trafności poszczególnych pozycji zakwalifikowanych do kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec” przedstawia tabela 3.

Za wielkość kryterialną przyjęto wartość 2,00. Do ostatecznej wersji kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) zakwalifikowano pozycje o wskaźniku trafności przekraczającym tę wartość. Zdaniem sędziów charakteryzowały się one zadowalającą trafnością. Średnie wskaźniki trafności treściowej dla poszczególnych skal w wersji „Moja matka” wahają się od 2,89 do 3,17, a w wersji „Mój ojciec”: od 2,85 do 3,31. Otrzymane współczynniki zgodności W-Kendalla w wersji dla matek wynoszą od 0,16 do 0,25, w wersji dla ojców — od 0,15 do 0,33, są wynikiem istotnym na poziomie $0,05 < p < 0,00001$, co wydaje się dowodem na rzetelność „narzędzia pomiarowego” trafności treściowej, jakim byli sędziowie kompetentni.

Łączne zastosowanie scharakteryzowanych kryteriów mocy dyskryminacyjnej i trafności treściowej pozwoliło zakwalifikować do ostatecznej wersji kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” 16 opisów sytuacji trudnych z trzykategorialnym systemem odpowiedzi. Ogólnie, większość stwierdzeń w kwestionariuszu RRTSS w wersji dla matek i ojców charakteryzuje się zadowalającymi parametrami.

Rzetelność kwestionariusza RRTSS

Podstawą oceny wartości testu są dane o jego trafności. Rzetelność określa jednak precyzję pomiaru. Rzetelność kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) oceniono trzema metodami, obliczając współczynniki: 1) zgodności wewnętrznej według wzoru *alfa* Cronbacha, 2) równoważności międzypółkowej według wzoru Spearmana-Browna na podstawie korelacji między parzystą i nieparzystą połową testu, 3) stabilności bezwzględnej (test-retest) (Brzeziński, 1980).

W badaniach wzięło udział w sumie 714 uczniów (366 dziewcząt i 348 chłopców) w wieku 13 – 15 lat, z pierwszych i drugich klas gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości.

Estymacji zgodności wewnętrznej skal w wersji kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” dokonano obliczając współczynniki zgodności wewnętrznej *alfa* Cronbacha. Uzyskane współczynniki zgodności wewnętrznej są zadowalająco wysokie w wersji dla matek (*M*) i ojców (*Oj*) zarówno dla skali agresywnego radzenia sobie rodziców

w sytuacjach społecznie trudnych w percepcji dziecka „A” ($M:0,72$; $Oj:0,79$), jak i skali racjonalnego radzenia sobie rodzica w sytuacjach trudnych w percepcji dziecka „R” ($M:0,71$; $Oj:0,73$). Rzetelność skali unikowego radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych w percepcji dziecka „U” ($M:0,65$; $Oj:0,65$) okazała się poniżej wartości 0,70. Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że kwestionariusz odznacza się zadowalającymi wskaźnikami rzetelności w aspekcie zgodności wewnętrznej.

Tabela 3. Dane o trafności treściowej pozycji kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec”

Numer pozycji w kwestionariuszu RRTSS	Wskaźniki trafności treściowej							
	Wersja „Moja matka”				Wersja „Mój ojciec”			
	Trudne sytuac.	Strateg. Agresji	Strateg. Uniku	Strateg. Racjon.	Trudne sytuac.	Strateg. Agresji	Strateg. Uniku	Strateg. Racjon.
1 (a,b,c)	2,56	2,78	2,78	3,00	3,11	3,78	2,78	2,89
2(a,b,c)	2,33	3,44	2,01	2,67	2,78	3,22	3,22	2,89
3(a,b,c)	2,67	3,22	3,33	2,33	2,01	3,78	2,01	3,44
4(a,b,c)	2,33	3,78	3,22	3,11	3,22	3,67	3,22	3,22
5(a,b,c)	3,22	3,56	3,22	3,56	2,89	2,67	3,22	2,33
6(a,b,c)	2,67	3,11	2,89	2,89	2,11	3,00	2,89	2,89
7(a,b,c)	2,22	2,33	2,44	2,78	2,56	3,33	3,22	2,78
8(a,b,c)	3,22	3,56	2,89	3,67	2,33	3,67	3,33	3,44
9(a,b,c)	2,67	3,11	3,33	3,67	3,22	3,89	3,56	3,11
10(a,b,c)	3,33	3,78	2,89	3,11	3,56	2,44	3,00	2,67
11(a,b,c)	3,22	3,44	3,22	2,67	2,78	3,33	3,00	3,44
12(a,b,c)	3,56	3,56	3,44	3,44	2,67	3,33	3,22	3,44
13(a,b,c)	2,89	3,22	2,67	2,89	2,33	3,44	3,33	3,33
14(a,b,c)	3,44	1,78	2,78	2,89	3,11	2,44	2,89	3,78
15(a,b,c)	2,78	3,33	3,00	3,00	3,56	3,67	3,11	3,67
16(a,b,c)	3,11	2,78	3,33	2,78	3,44	3,33	3,56	2,44
Średnia wartość trafności pozycji	2,89	3,17	2,97	2,97	2,85	3,31	3,10	3,11
Współcz. W-Kendalla	0,17	0,25	0,19	0,16	0,33	0,26	0,15	0,27
Chi.kwad. ANOVA N = 9, df = 15	26,38 p < 0,05	33,33 p < 0,004	27,28 p < 0,05	25,94 p < 0,05	44,27 p < 0,0001	35,18 p < 0,002	25,70 p < 0,55	36,53 p < 0,002

Do ustalenia estymacji równoważności międzypółkowej trzy skale RRTSS (oddzielnie dla matek (*M*) i oddzielnie dla ojców (*Oj*)) podzielono na dwie części: pozycje parzyste i nieparzyste, a następnie obliczono wartości współczynnika rzetelności półkowej *rsb* Spermana-Browna. Uzyskane współczynniki rzetelności półkowej kwestionariusza są zupełnie zadowalające. Ocena rzetelności skali „U” (*M*:0,56; *Oj*:0,52) jest niższa w zestawieniu z pozostałymi skalami RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec”. Skala „A” (*M*:0,72; *Oj*:0,80) i „R” (*M*:0,70; *Oj*:0,78) okazuje się wysoce rzetelna w badaniach strategii działania rodziców w sytuacjach uznawanych za trudne społecznie w percepcji ich dorastających dzieci.

Stabilność bezwzględną kwestionariusza RRTSS sprawdzono poprzez obliczenie współczynnika korelacji według momentu iloczynowego *r*-Pearsona dla całej grupy 143 uczniów (70 dziewczynek, 73 chłopców) z klas pierwszych i drugich gimnazjalnych, badanych dwukrotnie, w odstępie 24 godzin i 4 tygodni. Wszystkie współczynniki korelacji dotyczące rzetelności testowo-retestowej są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Wskaźniki stałości są najwyższe po 24 godzinach — dotyczy to skal: „A” i „R” w wersji „Moja matka” (0,93; 0,92) i w wersji „Mój ojciec” (0,91; 0,91). Dla skali „U” uzyskano istotnie niższy wynik (*M*:0,86; *Oj*:0,90). Wszystkie pozostałe pomiary po 4 tygodniach mieszczą się w wersji dla matek w granicach od 0,61 do 0,80, a w wersji dla ojców od 0,78 do 0,87. Fakt, iż pomiar dokonany po 24 godzinach koreluje z wcześniejszym pomiarem wyżej niż pomiar dokonany po 4 tygodniach, wydaje się zrozumiały. Uzyskane wskaźniki rzetelności RRTSS w aspekcie stabilności bezwzględnej należy uznać za zadowalające. Pozwalają mieć zaufanie do wyników kwestionariusza, które nie podlegają losowym zmianom w czasie. Generalnie możemy uznać, że kwestionariusz RRTSS w wersji dla matek, jak i ojców posiada rzetelność zadowalającą do celów badawczych.

Trafność kwestionariusza RRTSS

Trafność kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” sprawdzona została metodą trafności diagnostycznej (kryterialna), czynnikowej, teoretycznej i treściowej (zaprezentowana wcześniej).

Do sprawdzenia trafności diagnostycznej RRTSS wykorzystano, jako kryteria zewnętrzne, inne miary agresywnych, unikowych i racjonalnych zachowań, wyrażające sposoby radzenia sobie w sytuacjach społecznie trudnych. Ze względu na brak narzędzia badawczego opracowanego w warunkach polskich, do celów eksploracji strategii radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach w percepcji dziecka, informacje o ich sposobach radzenia sobie uzyskano od samych rodziców, których traktuje się jako podmiot (model) strategii. Kiedy rodzice byli respondentami, użyto następujących metod:

Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji (I.P.S.A) został opracowany przez Gasia (1980). Składa się ze 83 stwierdzeń, które przyporządkowano do 10 skal, charakteryzujących syndrom agresji. W I.P.S.A. oblicza się ponadto 4 wskaźniki (będące sumami surowych wyników skal) określające ogólny poziom nasilenia syndromu agresji oraz dominujący kierunek agresji. Inwentarz przeznaczony jest do pomiaru nasilenia objawów agresywnych u osób dorosłych.

Kwestionariusz CISS-S Endlera i Parkera w polskiej adaptacji Wrześniewskiego (1996). Składa się z 21 stwierdzeń, wchodzących w skład 3 skal, które zawierają jednakową liczbę stwierdzeń (po 7 w odniesieniu do każdej skali). Skale te określają 3 rodzaje

strategii radzenia sobie ze stresem: Skoncentrowany na zadaniu (SZ), Skoncentrowany na emocjach (SE) i Skoncentrowany na unikaniu (SU). Kwestionariusz przeznaczony jest dla osób powyżej 18 roku życia.

Jak wspomniano trafność diagnostyczną badano przez porównanie wyników uzyskanych od młodzieży w kwestionariuszu RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” z wynikami uzyskanymi od ich rodziców w innych kwestionariuszach, oceniających zbliżone zmienne.

W tym celu zbadano kwestionariuszem RRTSS 85 uczniów (44 dziewcząt i 41 chłopców) w wieku 13 – 15 lat, z klas pierwszych i drugich gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości, posiadających obojga rodziców. Badania nieanonimowe przeprowadzono w klasach szkolnych podczas lekcji. Rodzice, w odróżnieniu od swoich dzieci, byli badani we własnych domach, indywidualnie. 85 matek i 85 ojców wypełniło Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji (I.P.S.A.). Uzyskane współczynniki korelacji liniowej r -Pearsona podane zostały w tabeli 4.

Uzyskane wyniki można scharakteryzować następująco:

Skala „A” w wersji kwestionariusza RRTSS o matce, jak i o ojcu dodatnio koreluje ze skalą Wrogości wobec otoczenia (III), Agresji przemieszczonej (V), Agresji pośredniej (VI), Agresji słownej (VII), Agresji fizycznej (VIII), Skłonności do działań odwetowych (O) i z Wynikiem ogólnym (WO) Inwentarza I.P.S.A. Należy zaznaczyć, iż skale: Agresja przemieszczona (V), Agresja pośrednia (VI), Agresja słowna (VII) i Agresja fizyczna (VIII) Inwentarza I.P.S.A. składają się na wskaźnik agresji skierowanej na zewnątrz (Z). Oprócz tego stwierdza się, że skala „A” kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) ujawniała negatywną współzależność (w sposób wysoce istotny statystycznie) ze skalą kontroli zachowań agresywnych (K) Inwentarza I.P.S.A.

Wynika stąd, że rodzic w sytuacji dla siebie trudnej nie panuje nad swymi agresywnymi impulsami, jest wybuchowy, doprowadza do spiek wśród ludzi, z którymi się styka. Wartość otrzymanych współczynników waha się od 0,22 do 0,54 w wersji dla matek, a w wersji dla ojców od 0,26 do 0,58 i jest wysoce statystycznie istotna, co potwierdza diagnostyczność skali „A” kwestionariusza RRTSS.

Skala „U” kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” nie koreluje z żadną ze skal Inwentarza I.P.S.A. (tak jak należało tego oczekiwać), podczas gdy skala „U” RRTSS w wersji o ojcu nisko dodatnio koreluje z wskaźnikiem agresji ukrytej (U). Oznaczałoby to, że unikanie społecznych interakcji przez ojców nacechowane jest nieufnością, podejrzliwością wobec ludzi.

Skala „R” kwestionariusza RRTSS w wersji o matce, jak i o ojcu koreluje ujemnie ze skalą Wrogości wobec otoczenia (III), Agresji pośredniej (VI), Agresji słownej (VII), Agresji fizycznej (VIII), Skłonności do działań odwetowych (O) i z Wynikiem ogólnym (WO) Inwentarza I.P.S.A. Można powiedzieć, że skale: Agresja pośrednia (VI), Agresja słowna (VII) i Agresja fizyczna (VIII) Inwentarza I.P.S.A. składają się na wskaźnik agresji skierowanej na zewnątrz (Z). Oprócz tego stwierdza się, że skala „R” kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) ujawniała pozytywną współzależność ze skalą kontroli zachowań agresywnych (K) Inwentarza I.P.S.A. ($p < 0,001$). Oznaczałoby to, że będąc w trudnych sytuacjach społecznych, rodzic hamuje własne przejawy agresywności. Wartość otrzymanych współczynników waha się od – 0,22 do – 0,41 w wersji dla matek, a w wersji dla ojców od – 0,25 do – 0,54. Ujemna korelacja oznacza, że wysoki wynik w skali „R” kwestionariusza RTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” wiąże się z niższą pozycją w skalach Inwentarza I.P.S.A.

Tabela 4. Współczynniki korelacji *r*-Pearsona między skalami kwestionariuszy RRTSS i I.P.S.A. (wersja o matce i wersja o ojcu)

Skale I.P.A.S	Skale RRTSS					
	RRTSS i I.P.S.A. Wersja o matce			RRTSS i I.P.S.A. Wersja o ojcu		
	„A”	„U”	„R”	„A”	„U”	„R”
I	0,21 n.s.	0,07 n.s.	- 0,24 0,02	0,05 n.s.	0,06 n.s.	- 0,07 n.s.
II	0,07 n.s.	0,03 n.s.	- 0,09 n.s.	0,29 0,007	0,04 n.s.	- 0,25 0,02
III	0,39 0,001	- 0,07 n.s.	- 0,33 0,002	0,44 0,001	0,33 0,002	- 0,54 0,001
IV	0,15 n.s.	- 0,03 n.s.	- 0,13 n.s.	0,26 0,02	0,09 n.s.	- 0,26 0,02
V	0,22 0,05	- 0,05 n.s.	- 0,18 n.s.	0,44 0,001	0,23 0,04	- 0,47 0,001
VI	0,35 0,001	- 0,18 n.s.	- 0,22 0,05	0,38 0,001	0,12 n.s.	- 0,36 0,001
VII	0,50 0,001	- 0,13 n.s.	- 0,40 0,001	0,56 0,001	0,13 n.s.	- 0,52 0,001
VIII	0,25 0,02*	- 0,07 n.s.	- 0,20 n.s.	0,48 0,001	0,10 n.s.	- 0,44 0,001
K	- 0,46 0,001	0,10 n.s.	0,38 0,001	- 0,64 0,000*	- 0,18 n.s.	0,60 0,001
O	0,54 0,001	- 0,19 n.s.	- 0,40 0,001	0,47 0,001	0,13 n.s.	- 0,45 0,001
WO	0,51 0,001	- 0,12 n.s.	- 0,41 0,001	0,58 0,001	0,20 n.s.	- 0,57 0,001
S	0,19 n.s.	0,07 n.s.	- 0,23 0,04	0,14 n.s.	0,06 n.s.	- 0,14 n.s.
U	0,35 0,001	- 0,06 n.s.	- 0,29 0,006	0,42 0,001	0,26 0,02	- 0,48 0,001
Z	0,47 0,001	- 0,15 n.s.	- 0,36 0,001	0,57 0,001	0,11 n.s.	- 0,54 0,001

n.s. — korelacje nieistotne na poziomie 0,05

Legenda: „A” — Agresywne radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, „U” — Unikowe radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, „R” — Racjonalne radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, I — Samoagresja emocjonalna, II — Samoagresja fizyczna, III — Wrogość wobec otoczenia, IV — Nieuświadomione skłonności agresywne, V — Agresja przemieszczona, VI — Agresja pośrednia, VII — Agresja słowna, VIII — Agresja fizyczna, K — Kontrola zachowań agresywnych, O — Skłonność do działań odwetowych, WO — Ogólny poziom nasilenia syndromu, S — Wskaźnik samoagresji, U — Wskaźnik agresji ukrytej, Z — Wskaźnik agresji skierowanej na zewnątrz

Na wynikach tej samej grupy osób badanych przeprowadzono analizę czynnikową (metodą głównych składowych z rotacją varimax) obejmującą 3 skale kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” i w wersji „Mój ojciec” i 10 skal, i 4 wskaźników Inwentarza I.P.S.A. Gasia. Przyjęto rozwiązanie 3-czynnikowe (patrz. Tab. 5).

Tabela 5. Macierz czynnikowa skal kwestionariuszy RRTSS i I.P.S.A. (wersja o matce i wersja o ojcu)

Skale	Wersja o matce (<i>M</i>)			Wersja o ojcu (<i>Oj</i>)		
	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III
A	0,55	– 0,67	– 0,10	0,63	0,47	0,10
U	– 0,11	0,18	0,09	0,26	0,29	0,70
R	– 0,47	0,54	0,04	– 0,65	– 0,53	– 0,46
I	0,73	0,34	0,14	0,45	– 0,75	0,33
II	0,51	0,54	0,15	0,61	– 0,36	– 0,02
III	0,79	0,12	– 0,32	0,84	– 0,08	0,11
IV	0,48	0,24	– 0,67	0,58	0,02	– 0,45
V	0,56	0,14	0,55	0,78	0,03	0,05
VI	0,75	0,06	0,06	0,76	– 0,12	– 0,06
VII	0,78	– 0,32	0,25	0,79	0,12	– 0,001
VIII	0,65	0,08	0,05	0,81	0,05	– 0,17
K	– 0,74	0,29	– 0,23	– 0,83	– 0,22	0,01
O	0,74	– 0,30	– 0,29	0,78	0,14	– 0,31
WO	0,99	– 0,03	0,02	0,99	– 0,03	– 0,08
S	0,76	0,46	– 0,54	0,58	– 0,75	0,27
U	0,78	0,20	0,29	0,85	– 0,04	– 0,18
Z	0,91	– 0,08	0,02	0,94	0,04	– 0,04

Uwaga: Nazwy skal podano w tabeli 4

Skala „A” kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” i w wersji „Mój ojciec” z ładunkiem dodatnim ($M = 0,55$; $Oj = 0,63$) utworzyła czynnik I wraz z podobnymi teoretycznie i treściowo skalami Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji: Wrogość wobec otoczenia ($M = 0,79$; $Oj = 0,81$), Nieuświadomione skłonności agresywne ($M = 0,48$; $Oj = 0,58$), Agresja przemieszczona ($M = 0,56$; $Oj = 0,78$), Agresja pośrednia ($M = 0,75$; $Oj = 0,76$), Agresja słowna ($M = 0,78$; $Oj = 0,79$), Agresja fizyczna ($M = 0,65$; $Oj = 0,81$), Skłonność do działań odwetowych ($M = 0,74$; $Oj = 0,78$) i Wynik ogólny ($M = 0,99$; $Oj = 0,99$). Wyodrębniony w badaniach czynnik I jest najwyżej nasycony wszystkimi wskaźnikami, określającymi dominujący kierunek agresji z I.P.S.A.: samoagresja (S) ($M = 0,76$; $Oj = 0,58$), agresja ukryta (U) ($M = 0,78$; $Oj = 0,85$) i agresja skierowana na zewnątrz (Z) ($M = 0,91$; $Oj = 0,94$).

W wersji „Moja matka” czynnik II najsilniej nasycony jest skalą „R” RRTSS z ładunkiem dodatnim (0,54) oraz skalami z I.P.S.A.: Samoagresja fizyczna (0,54) i Kontrola zachowań agresywnych (0,29). W wersji „Mój ojciec” w skład czynnika II z ładunkiem ujemnym weszła skala I.P.S.A. Samoagresja emocjonalna z ładunkiem ujemnym (– 0,75) i wskaźnik samoagresji (– 0,75).

Czynnik III w wersji „Moja matka” reprezentowany jest przez skalę I.P.S.A. Agresja przemieszczona (0,55), a wersji „Mój ojciec” czynnik III jest wysoko nasycony skalą U RRTSS z ładunkiem dodatnim (0,70). Należy podkreślić, że nasycenie tego czynnika w wersji dla ojca skalami I.P.S.A jest znikome.

Wartości własne wyodrębnionych czynników oraz procent wyjaśnionej wariancji w wersji „Moja matka” prezentują się następująco: czynnik I (8,19) wyjaśnił 48,19% wariancji, czynnik II (1,82) wyjaśnił 10,70% wariancji i czynnik III (1,51) wyjaśnił 8,91% wariancji, natomiast w wersji „Mój ojciec”: czynnik I (9,18) wyjaśnił 53,99% wariancji, czynnik II (1,95) wyjaśnił 11,48% wariancji i czynnik III (1,27) wyjaśnił 7,49% wariancji. Nie sposób nie zauważyć, że największa wartość własna odnosi się do czynnika I, który był pozytywnie skorelowany ze skalą „A” kwestionariusza RRTSS. Trzy wyodrębnione czynniki wyjaśniają wspólnie 67,79% wariancji w wersji „Moja matka” i 72,96% wariancji w wersji „Mój ojciec”.

Otrzymany wzorzec korelacji skal kwestionariuszy RRTSS i I.P.S.A. traktować można jako potwierdzenie trafności kryterialnej skali „A”. Wyniki analizy czynnikowej pokazują, że skala „A” mierzona kwestionariuszem RRTSS, tworzy czynnik z 8 skalami Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji. Zatem należy stwierdzić, że skala „A” mierzy podobny konstrukt co Inwentarz I.P.S.A. Gasia.

Kolejnym sposobem estymacji trafności kwestionariusza RRTSS było ustalenie korelacji między skalami RRTSS a skalami kwestionariusza CISS-S Endlera i Parkera w adaptacji przygotowanej przez Wrześniewskiego (1996). O wyborze do omawianych celów techniki CISS-S zdecydowało podobieństwo co do charakteru strategii radzenia sobie w sytuacjach stresowych opisywanych w obu narzędziach badawczych.

W badaniach uczestniczyło 116 uczniów, w tym 60 dziewcząt i 56 chłopców, w wieku 13 – 15 lat, z klas pierwszych i drugich gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości, posiadających obojga rodziców. Wszyscy oni wypełniali kwestionariusz RRTSS w wersji dla matki i ojca podczas zajęć, nieanonimowo. Rodzice, w odróżnieniu od swoich dzieci, byli badani we własnych domach, indywidualnie. 116 matek i 116 ojców wypełniło kwestionariusz CISS-S.

W tabeli 6 przedstawiono współczynniki korelacji (r -Pearsona) skal kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” ze skalami kwestionariusza CISS-S.

Uzyskane wyniki można scharakteryzować następująco:

Skala „A” w wersji kwestionariusza RRTSS dla matek, jak i ojców nie koreluje z żadną ze skal kwestionariusza CISS-S Endlera i Parkera (zgodnie z oczekiwaniami).

Skala „U” kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja Matka” koreluje dodatnio ze skalą Strategia skoncentrowana na unikaniu („SSU”) oraz ujemnie ze skalą Strategia skoncentrowana na problemie („SSP”) kwestionariusza CISS-S. Wartość otrzymanych współczynników wynosi odpowiednio: 0,20; – 0,25 i jest statystycznie istotna na poziomie $0,006 < p < 0,03$. W odniesieniu do ojców skala „U” RRTSS koreluje pozytywnie z skalą „SSU” CISS-S na niższym poziomie istotności ($p = 0,05$). Wartość otrzymanego współczynnika wynosi 0,17.

Skala „R” kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja Matka” koreluje dodatnio, w sposób istotny statystycznie $p,05$, ze skalą Strategia skoncentrowana na problemie („SSP”) oraz ujemnie ze skalą Strategia skoncentrowana na unikaniu („SSU”) kwestionariusza CISS-S. Uzyskane współczynniki korelacji wynoszą odpowiednio: 0,19 oraz – 0,20. W odniesieniu do skali „R” RRTSS, w wersji kwestionariusza o ojcu, zauważono dodatnią współzależność ze skalą „SSP” ($p < 0,05$). Wartość współczynnika korelacji jest niska $r = 0,18$.

Tabela 6. Współczynniki korelacji r-Pearsona między skalami kwestionariuszy RTSS a CISS-S Endlera i Parkera (wersja o matce i wersja o ojcu)

Skale CISS-S	Skale RRTS					
	RRTSS i CISS-S Wersja o matce			RRTSS i CISS-S Wersja o ojcu		
	„A”	„U”	„R”	„A”	„U”	„R”
SSZ	– 0,02 n.s.	– 0,25 0,006	0,19 0,04	– 0,03 n.s.	0,01 n.s.	0,18 0,05
SSE	0,02 n.s.	0,08 n.s.	– 0,07 n.s.	– 0,08 n.s.	0,03 n.s.	0,04 n.s.
SSU	0,09 n.s.	0,20 0,03	– 0,20 0,03	0,06 n.s.	0,17 0,05	– 0,15 n.s.

n.s. — korelacje nieistotne na poziomie 0,05

Legenda: „A” — Agresywne radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, „U” — Unikowe radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, „R” — Racjonalne radzenie sobie rodzica w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji dziecka, „SSZ” — Strategia skoncentrowana na zadaniu, „SSE” — Strategia skoncentrowana na emocjach, „SSU” — Strategia skoncentrowana na unikaniu

Warto również podkreślić, iż skala Strategia skoncentrowana na emocjach („SSE”) kwestionariusza CISS-S nie koreluje istotnie z żadną skalą RRTSS (oddzielnie dla matek i ojców), co wydaje się teoretycznie uzasadnione.

Ogólnie należy stwierdzić, że dane uzyskane w odniesieniu do skal: „U” i „R” przemawiają na korzyść trafności kwestionariusza RRTSS w wersji dla matek, jak i ojców.

Na wynikach tej samej grupy osób badanych przeprowadzono analizę czynnikową (metodą głównych składowych z rotacją varimax) obejmującą 3 skale kwestionariusza RRTSS w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec” i 3 skale kwestionariusza CISS-S Endlera i Parkera. Przyjęto rozwiązanie 3-czynnikowe (patrz Tab. 7).

Tabela 7. Macierz czynnikowa skal kwestionariuszy RRTSS i CISS-S (wersja o matce i wersja o ojcu)

Skale	Wersja o matce (M)			Wersja o ojcu (Oj)		
	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III
„A”	0,001	0,94	0,16	0,08	0,91	0,10
„U”	0,21	0,21	– 0,69	0,27	0,02	– 0,85
„R”	– 0,13	– 0,92	0,32	– 0,07	– 0,89	0,44
„SSZ”	– 0,01	– 0,03	0,72	– 0,43	0,14	0,22
„SSE”	0,06	– 0,01	– 0,33	0,28	– 0,29	– 0,34
„SSU”	0,98	0,08	– 0,06	0,96	0,08	0,02

Uwaga: Nazwy skal podano w tabeli 6

Skala „U” kwestionariusza RRTSS w odniesieniu do matek, jak i ojców z ładunkiem dodatnim ($M = 0,21$; $Oj = 0,27$) utworzyła czynnik I wraz z podobną teoretycznie i treściowo skalą Strategia skoncentrowana na unikaniu („SSU”: $M = 0,98$; $Oj = 0,96$) kwestionariusza CISS-S. Czynnik II jest wysoko nasycony skalą „A” RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) z ładunkiem dodatnim ($M = 0,94$; $Oj = 0,91$). W skład III czynnika weszła skala „R” kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” z ładunkiem dodatnim ($M = 0,32$; $Oj = 0,44$) i skala Strategia skoncentrowana na zadaniu („SSZ”) kwestionariusza CISS-S z ładunkiem dodatnim ($M = 0,72$; $Oj = 0,22$).

Wartości własne wyodrębnionych czynników oraz procent wyjaśnionej wariancji w wersji „Moja matka” prezentują się następująco: czynnik I (2,55) wyjaśnił 31,82% wariancji, czynnik II (1,72) wyjaśnił 21,53% wariancji i czynnik III (1,29) wyjaśnił 16,18% wariancji, natomiast w wersji „Mój ojciec”: czynnik I (2,62) wyjaśnił 32,80% wariancji, czynnik II (1,88) wyjaśnił 23,54% wariancji i czynnik III (1,16) wyjaśnił 14,54% wariancji. Nie sposób nie zauważyć, że największa wartość własna odnosi się do czynnika I, który był pozytywnie skorelowany ze skalą „U” w wersji kwestionariusza RRTSS „Moja Matka” i „Mój ojciec”. Trzy wyodrębnione czynniki wyjaśniają wspólnie 69,53% wariancji w wersji „Moja matka” i 70,88% wariancji w wersji „Mój ojciec”. Otrzymany wzorzec korelacji skal kwestionariuszy RRTSS (oddzielnie dla matek i ojców) i CISS-S Endlera i Parkera można traktować jako potwierdzenie trafności kryterialnej skali „U” i „R”.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, kwestionariusz RRTSS można uznać za metodę odznaczającą się zadowalającą trafnością diagnostyczną w aspekcie korelacji z innymi testami. Stwierdzono bowiem, zgodnie z przypuszczeniami, że skale kwestionariusza RRTSS, I.P.S.A. oraz CISS-S, które opisują podobne pod względem charakteru sposoby radzenia sobie rodziców z trudnymi sytuacjami korelują ze sobą dodatnio, podczas gdy współzależności skal opisujących przeciwstawne sposoby radzenia sobie są ujemne.

Określenia trafności testu, czyli stwierdzenia, co dany test bada, dokonano za pomocą analizy czynnikowej (trafność czynnikowa). Przy ustaleniu trafności kwestionariusza RRTSS posłużono się analizą czynnikową, stosując metodę głównych składowych z rotacją Varimax. Analiza czynnikowa 48 pozycji (wzory zachowań rodziców w trudnych sytuacjach w percepcji dziecka) RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) przeprowadzona na 714 uczniach (336 dziewcząt, 348 chłopców) ujawniła aż 23 czynników wyjaśniających w wersji dla matek 83,58% wariancji, a w wersji dla ojców 84,32% wariancji. Druga analiza, w której ograniczono liczbę czynników do trzech, dała łatwe do zinterpretowania czynniki odpowiadające trzem skalom kwestionariusza RRTSS: I strategia agresywna (w wersji dla matek 11,73% wariancji wyjaśnionej, a w wersji dla ojców 15,87% wariancji), II strategia unikowa (w wersji dla matek 5,61% wariancji, a w wersji dla ojców 5,05% wariancji) i III strategia racjonalna (w wersji dla matek 4,82% wariancji, a w wersji dla ojców 4,43% wariancji). Trzy czynniki wyjaśniały zaledwie w wersji dla matek 22,16% wariancji, a w wersji dla ojców 25,35% wariancji. Niemniej analiza potwierdziła, że trzy czynniki w RRTSS są zgodne z trzema skalami kwestionariusza.

Wykorzystując do analizy ładunków czynnikowych obiektywne kryteria zaproponowane przez Helmesa (1989), obliczono wskaźnik trafności zbieżnej i wskaźnik trafności różnicowej.

Wskaźnik trafności zbieżnej to proporcja liczby pozycji, które mają najwyższe ładunki we własnym czynniku (skali), do ogólnej liczby twierdzeń w skali. W czynniku I (strategia agresywna) w wersji dla matek 12 na 16 twierdzeń wchodzące w skład skali „A” miały

w tym czynniku swoje najwyższe ładunki, a w wersji dla ojców 11 na 16. Wskaźnik trafności zbieżnej w wersji dla matek wyniósł zatem 0,75, a w wersji dla ojców 0,69. W czynniku II (strategia unikowa) i w czynniku III (strategia racjonalna) wskaźnik trafności zbieżnej zarówno w odniesieniu do matek, jak i ojców wyniósł 0,69. Idealem jest tu wartość wskaźnika równa 1, czyli sytuacja, w której wszystkie twierdzenia tworzące daną skalę mają najwyższe ładunki w danym czynniku.

Wskaźnik trafności różnicowej to proporcja liczby pozycji z obcych skal, które w danym czynniku mają swoje najwyższe ładunki, do ogólnej liczby twierdzeń w skali. W czynniku pierwszym (strategia agresywna) w wersji dla matek znaleziono 4 twierdzenie z obcych skal (ze skali „R”) o najwyższych ładunkach w tym czynniku, a liczba stwierdzeń w skali „A” równa jest 16, to wskaźnik trafności różnicowej wyniósł 0,25. W czynniku I (strategia agresywna) w wersji „Mój ojciec” wartość wskaźnika trafności różnicowej wyniósł 0,31. W czynniku II (strategia unikowa) i w czynniku III (strategia racjonalna) wskaźnik trafności różnicowej oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców wyniósł 0,31. Tu ideałem jest zerowa wartość wskaźnika, czyli sytuacja, w której żadne pytanie z danej skali nie ma najwyższego ładunku w obcym sobie czynniku.

Na podstawie powyższych rezultatów można stwierdzić, że skale kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) dobrze spełniają kryterium trafności zbieżnej i trafności różnicowej. Kwestionariusz RRTSS ma znacznie lepszą trafność zbieżną i trafność różnicową dla skali „A” w wersji dla matki oraz identyczną dla skal „U” i „R” w wersji dla matek i ojców.

Informacje o trafności teoretycznej kwestionariusza stanowi układ wewnętrznych zależności między poszczególnymi skalami RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców). Z uzyskanego w grupie 714 uczniów (366 dziewczęta i 348 chłopców) w wieku 13 – 15 lat wzoru interkorelacji między skalami RRTSS w wersji „Moja matka” można zauważyć, że skale „A” i „U” są w dużym stopniu od siebie niezależne, o czym świadczy słaby (ujemny) współczynnik korelacji według momentu iloczynowego *r*-Pearsona pomiędzy wynikami uzyskanymi w tych skalach. Otrzymana wartość wyniosła: $-0,14$, potwierdzając względną ortogonalność skal „A” i „U” w RRTSS. Macierz interkorelacji w wersji „Mój ojciec” wskazuje na brak istotnych związków między skalą „A” i „U”. Otrzymany wynik potwierdza, że udało się skonstruować skale „A” i „U”, wchodzące w skład RRTSS, będące w stosunku do siebie ortogonalne. Z kolei skala „R” w wersji kwestionariusza o matce, jak i o ojcu wysoko koreluje ujemnie ze skalą „A” ($M = -0,74$; $Oj = -0,81$) i umiarkowanie ujemnie ze skalą „U” ($M = -0,55$; $Oj = -0,61$). Wszystkie współczynniki korelacji między skalami są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Otrzymany wynik potwierdza teoretyczne założenie, zgodnie z którym działania racjonalne i nieracjonalne rodzica w percepcji ich dziecka nie należy traktować jako wzajemnie wykluczające się, gdyż jak się zakłada, mogą one występować u niego równocześnie. Układ ten świadczy o zadowalającej trafności teoretycznej narzędzia w aspekcie strukturalnym.

W odniesieniu do badań nad trafnością wersji kwestionariusza RRTSS dla matek i ojców należy również dodać, że sprawdzono stopień, w jakim skale kwestionariusza odporne są na wpływy aprobaty społecznej. Analiza ta miała na celu zdobycie informacji, czy badani wykazują tendencję do percypowania sposobów radzenia rodziców w sytuacjach trudnych w zbyt korzystnym świetle, czy też ujawniają w tym względzie nastawienie zbyt krytyczne. W tym celu poproszono grupę 105 uczniów (52 dziewczęta i 53 chłopców) w wie-

ku 13 – 15 lat z pierwszych i drugich klas gimnazjalnych miasta Wrocławia, o wypełnienie kwestionariusza RRTSS (oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców) i Kwestionariusza Aprobaty Społecznej (KAS), opracowanego przez Wilczyńską i Drwala (1980). Obliczono współczynniki korelacji *r*-Pearsona pomiędzy wynikami otrzymanymi za pomocą tych narzędzi. Współczynniki korelacji *r*-Pearsona pomiędzy wynikami poszczególnych skal kwestionariusza RRTSS w wersji dla matek a wynikami KAS wahają się od – 0,29 do 0,28. Rozpiętość współczynników korelacji *r*-Pearsona w wersji RRTSS „Mój ojciec” wynosi od – 0,21 do 0,24. W ramach dwóch wersji RRTSS omawiane zależności okazały się istotne na poziomie $p < 0,001$. Zatem uzyskane niskie wartości współczynników korelacji wskazują, że sposób odpowiadania w kwestionariuszu RRTSS w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec” nie jest obciążony aprobatą społeczną.

Normalizacja

Normy opracowano na podstawie badania próby 714 uczniów (366 dziewcząt i 348 chłopców) w wieku 13 – 15 lat, z pierwszych i drugich klas gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości, posiadających obojga rodziców. Dobór szkół był losowy, spośród szkół dostępnych osobom przeprowadzającym badania. Udział w badaniu był dobrowolny. Badania odbywały się grupowo, uczniowie podpisywali się pseudonimami lub inicjałami.

Jako miarę tendencji centralnej obliczono średnie wyników RRTSS w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec” dla dziewcząt, chłopców i całej grupy w trzech skalach testu, a jako miarę zmienności obliczono odchylenia standardowe. Dane te przedstawione są w tabeli 8.

Tabela 8. Średnie ($\bar{X}$) i odchylenia standardowe (SD) kwestionariusza RRTSS (wersja o matce i wersja o ojcu)

Skala RRTSS	Badani	Wersja o matce			Wersja o ojcu		
		$\bar{X}$	SD	t-Studenta df = 712 p < 0,05 tk = 1,96	$\bar{X}$	SD	t-Studenta df = 712 p < 0,05 tk = 1,96
„A”	Dz.	3,24	2,58	– 0,49	2,89	3,07	– 0,87
	Chł.	3,14	2,72	n.s.	2,70	2,83	n.s.
	Og.	3,19	2,65		2,75	2,95	
„U”	Dz.	3,58	2,23	– 0,90	3,59	2,25	– 0,04
	Chł.	3,43	2,07	n.s.	3,58	2,10	n.s.
	Og.	3,51	2,15		3,59	2,18	
„R”	Dz.	9,15	3,13	0,05	9,48	3,90	0,50
	Chł.	9,35	3,20	n.s.	9,62	3,59	n.s.
	Og.	9,25	3,16		9,55	3,75	

n.s. — korelacje nieistotne na poziomie 0,05

Ze względu na to, że różnice między średnimi dla grup dziewcząt i chłopców w skali „A”, „U” i „R” w wersji kwestionariusza RRTSS „Moja matka” i „Mój ojciec” są niewiel-

kie i nieistotne — normy nie zostały opracowane oddzielnie dla każdej grupy. Stąd też grupę dziewcząt i chłopców ujęto łącznie, ponieważ nie zaobserwowano istotnego zróżnicowania wyników w zależności od płci osób badanych. W toku tych badań stwierdzono daleko idące podobieństwo percepcji strategii radzenia obojga rodziców w sytuacjach trudnych przez dziewczęta i chłopców. Dane dotychczas zebrane wskazują, że nie ma potrzeby ustalania odrębnych norm ze względu na płeć dziecka. W tabeli 9 zostały przedstawione normy stenowe do RRTSS oddzielnie w wersji opisującej zachowanie matek i oddzielnie dotyczącej zachowań ojców w sytuacjach trudnych w percepcji dzieci, obliczone dla skali „A”, „U” i „R”. Wyniki z przedziału 1 – 4 sten traktuje się jako niskie, wyniki z przedziału 5 – 6 jako przeciętne, a wyniki znajdujące się w przedziale 7 – 10 sten traktuje się jako wyniki wysokie (Brzeziński, 1980).

Tabela 9. Normy stenowe dla skal kwestionariusza RRTSS (wersja o matce i wersja o ojcu)

Steny	Wyniki surowe					
	Wersja o matce			Wersja o ojcu		
	A	U	R	A	U	R
1	0	0	0 – 2	0	0	0 – 1
2	0	0	3	0	0	2
3	0	0	4 – 5	0	0	3 – 4
4	1	1	6	0	1	5 – 7
5	2	2	7 – 9	1	2	8 – 9
6	3	3	10	2	3 – 4	10 – 11
7	4 – 5	4	11	3 – 4	5	12
8	6 – 7	5 – 6	12 – 13	5 – 7	6	13 – 14
9	8 – 9	7 – 8	14	8 – 10	7 – 8	15
10	10 – 16	9 – 16	15 – 16	11 – 16	9 – 16	16

Opis kwestionariusza RRTSS

Kwestionariusz RRTSS składa się z 2 wersji: „Moja matka” i „Mój ojciec”. Przeznaczony jest do badania strategii radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych, przy czym zachowania te poznawane są w percepcji ich dorastających dzieci. Czas badania nie jest określony. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że trwa ono około 35 minut. RRTSS zawiera instrukcję podaną na arkuszu testowym, z którą badany zapoznaje się przed przystąpieniem do wypełnienia testu. W instrukcji zamieszczono niezbędne wyjaśnienia dotyczące metody i opisano sposób, w jaki należy udzielać odpowiedzi. Oprócz instrukcji kwestionariusz RRTSS posiada opis 16 sytuacji trudnych społecznie w wersji „Moja matka” i taką samą liczbę opisów w wersji „Mój ojciec”. Do każdej z sytuacji podano 3 zachowania wyrażające radzenie sobie rodziców w sytuacji trudnej w percepcji ich dziecka — pierwsze odnosi się do agresywnego radzenia, drugie do unikowego radzenia a trzecie do racjonalnego radzenia sobie w sytuacji trudnej.

Skala agresywne radzenie sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych („A”) określa strategię radzenia sobie w społecznych sytuacjach trudnych charakterystyczną dla rodziców, którzy w tych sytuacjach atakują problemem, nie rozwiązują go, używają siły fizycznej wobec osób (współmałżonka, dziecka, krewnych, znajomych, obcych), rzeczy lub/i wyrażają swoje negatywne uczucia wobec innych w formie wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Zatem strategia ta ma na celu zniszczenie, usunięcie lub powstrzymanie zagrożenia. Przyjmuje ona postać m.in. bójek, uderzenia, popychania, rzucania przedmiotami, ale także kłótni, krzyków, przekleństw, gróźb, przezywania, ośmieszania, nadmiernego krytykowania, robienia wymówek, złośliwego wyśmiewania oraz podawania fałszywych informacji. Skali „A” dotyczą pozycje kwestionariusza prezentowane w tabeli 2.

Skala unikowe radzenie sobie rodziców w społecznych sytuacjach trudnych („U”) określa strategię radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych charakterystyczną dla rodziców, którzy w tych sytuacjach nie podejmują jakichkolwiek działań, zmierzających do rozwiązania problemu, rezygnują z wysiłków związanych z próbą rozwiązania go. Występuje ona w formie wycofania się z sytuacji trudnej, unikania kontaktu z tą sytuacją, lekceważenia i ignorowania problemu czy wystrzegania się myślenia i przeżywania tej sytuacji poprzez angażowanie się w czynności zastępcze (myślenie o sprawach przyjemnych, marzenia, słuchanie muzyki, sen, spacer) i nawiązywanie kontaktu z drugą osobą. Skali „U” dotyczą pozycje kwestionariusza prezentowane w tabeli 2.

Skala racjonalne (zadaniowe) radzenie sobie rodziców w społecznych sytuacjach trudnych („R”) wyraża strategię radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych, charakterystyczną dla rodziców, którzy w tych sytuacjach podejmują konkretne działania, których celem jest rozwiązanie problemu lub zmniejszenie i złagodzenie wywołanych przez niego negatywnych skutków. Zawarte są tu próby behawioralnego przekształcenia sytuacji zagrożającej lub zmiany własnego działania, za pomocą których rodzic opanowuje problem, trudności, usuwa stan napięcia, a zarazem osiąga uprzedni cel czy też cel równoważny. Pozycje należące do skali „R” kwestionariusza prezentowane są w tabeli 2.

Badania kwestionariuszem RTSS można przeprowadzić indywidualnie lub grupowo. Zadaniem osoby badanej jest dokonanie wyboru zachowania (z trzech podanych przykładów), które charakteryzowałyby matkę (ojca), gdyby znalazł(a) się w podobnej do opisanej sytuacji. Wyniki uzyskuje się dla każdej skali oddzielnie dla matek i oddzielnie dla ojców, poprzez sumowanie zaznaczonych zachowań w 16 sytuacjach, należących do danej skali. Ponieważ w obrębie każdej skali zawarto 16 stwierdzeń, dlatego wyniki surowe poszczególnych skal mieszczą się w granicach od 0 do 16 punktów. Wyniki surowe przekształca się na wyniki znormalizowane — stenowe, co umożliwia określenie strategii, którą matka i ojciec podejmuje w związku ze społecznymi sytuacjami trudnymi w percepcji ich córki czy syna.

Ze względu na to, że kwestionariusz RRTSS zaopatrzony jest w szczegółową instrukcję, arkusz odpowiedzi oraz klucz do oceny odpowiedzi, można go uznać za wystandaryzowany i obiektywny.

Wnioski

Przedstawione wyżej wyniki dotychczasowych badań pozwalają na sformułowanie następujących argumentów, potwierdzających rzetelność i trafność kwestionariusza RRTSS

jako narzędzia mierzącego strategię radzenia sobie rodziców w trudnych sytuacjach społecznych w percepcji ich dziecka:

(1) zadowalające współczynniki mocy dyskryminacyjnej i wskaźniki rzetelności w aspekcie zgodności wewnętrznej wskazują na homogeniczność skal RRTSS, która może być wskaźnikiem trafności teoretycznej;

(2) satysfakcjonujące wskaźniki rzetelności w aspekcie stabilności bezwzględnej potwierdzają, że RRTSS mierzy względnie stałą formę działania, jaką rodzice podejmują w trudnych sytuacjach w percepcji dziecka; stałość metody jest również potwierdzeniem trafności teoretycznej;

(3) RRTSS istotnie koreluje z innymi kwestionariuszami mierzącymi sposoby radzenia sobie rodziców z trudnymi sytuacjami, których trafność jest uznana, co świadczy o trafności diagnostycznej;

(4) wyniki kwestionariusza RRTSS słabo skorelowane z aprobatą społeczną świadczą o małym prawdopodobieństwie podatności kwestionariusza na zmienną aprobaty społecznej, co jest szczególnie ważne w badaniach nie mających charakteru anonimowego;

(5) skale „A” i „U” charakteryzuje dostateczna rzetelność i są one ortogonalne w stosunku do siebie, co świadczy o trafności teoretycznej narzędzia w aspekcie strukturalnym;

(6) skale „A” i „R” oraz „U” i „R” mimo istotnej ujemnej interkorelacji, pozwalają na odmienne przewidywania, co świadczy również o ich przydatności w diagnozowaniu.

Kwestionariusz RRTSS jest wartościową metodą w badaniach naukowych, ale jest za słaby, by używać go do diagnozy i prognozy indywidualnej. Wymaga udoskonalenia, a więc dalszych analiz psychometrycznych. Szczególnie potrzebna wydaje się modyfikacja tych pozycji w skali „U”, które nie spełniają wymaganych kryteriów psychometrycznych, co zapewne doprowadziłoby do zwiększenia trafności skali. Należy jednak nadmienić, że wyeliminowanie pozycji w skali „U”, nie spełniających wymaganych kryteriów, nie powoduje istotnych zmian w charakterystyce psychometrycznej skali „U” kwestionariusza RRTSS. Kwestionariusz ten odznaczający się wiarygodnością i trafnością, może być wykorzystywany jako jedna z technik diagnostycznych w badaniach psychologicznych do określenia sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych podejmowanych przez rodziców, percypowanych przez ich dziecko.

Bibliografia

- Brzeziński, J. (1980). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Bryłka, R. (2000). Wpływ rodziny na powstawanie agresji u dzieci. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 9, 47 – 50.
- Gaś, Z. (1980). Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 143 – 157.
- Gurycka, A. (1972). Wzorce i modele wychowania. *Nowa Szkoła*, 1, 7 – 10.
- Harwas-Napierała, B. (1995). *Nieśmiałość dorosłych. Geneza — Diagnostyka — Terapia*. Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora.
- Heszen-Niejodek, I. (1996). Stres i radzenie sobie — główne kontrowersje. [w:] Heszen-Niejodek, I., Ratajczak, Z. (Red.), *Człowiek w sytuacji stresu*. Katowice: Wyd. Uniwersytet Śląski.
- Lazarus, R. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. *Nowiny Psychologiczne*, 34, 2 – 40.

- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- Lindgren, H. (1976). *Psychology of personal development*. New York: Wiley.
- Łosiak, W. (1995). Podstawowe koncepcje stresu i radzenia sobie. [w:] Kubacka-Jasiecka, D. (red.). Wybrane problemy zmagania się ze stresem. *Zeszyty Naukowe UJ MCLXVIII, Prace Psychologiczne*, 12.
- Maruszewski, T. (1981). *Mechanizmy zwalczania stresu egzaminacyjnego i ich indywidualne wyznaczniki*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.
- Maurer, A. (1993). Wzorce zachowania się dzieci i młodzieży w sytuacjach stresowych. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1, 31 – 48.
- Newcomb, T. (1962). Dwa typy nastawienia wobec przeszkód. [w:] Malewski, A. (Red.). *Zagadnienia z psychologii społecznej*. Warszawa: PWN.
- Oniszczenko, W. (1998). *Stres to brzmi groźnie*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Poznaniak, W. (1991). Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy. [w:] Sęk, H. (red.). *Społeczna psychologia kliniczna*. Warszawa: PWN.
- Plopa, M. (1996). *Stres w izolacji morskiej. Psychospołeczne uwarunkowania*. Gdańsk: Wyd. UG.
- Ranschbrg, J. (1993). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: WSiP.
- Reykowski, J. (1966). *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*. Warszawa: PWN.
- Rostowska, T. (1996). Transmisje międzypokoleniowe w rodzinie w zakresie zachowań agresywnych. *Przegląd Psychologiczny*, 1 – 2, 177 – 186.
- Tomaszewski, T. (1984). *Ślady i wzorce*. Warszawa: WSiP.
- Tyszkowa, M. (1979). Funkcjonowanie dzieci w sytuacjach trudnych. *Oświata i Wychowanie*, 6, 210 – 217.
- Tyszkowa, M. (1986). *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN.
- Wilczyńska, J., Drwal, R. (1980). Opracowanie kwestionariusza Aprobaty Społecznej. *Przegląd Psychologiczny*, 3.
- Wrześniewski, K. (1996). Pomiar radzenia sobie ze stresem — wybrane zagadnienia. *Pro-mocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 8 – 9, 34 – 46.
- Zimbardo P. (1994). *Nieśmiałość. Co to jest? Jak sobie z nią radzić?*, Warszawa: PWN.